

Gyakorlatok a fordítás és a tolmácsolás határmezsgyéjén

Élthes Ágnes

I. Bevezető gondolatok

A fordítás tanítása során mindennapos tapasztalatunk, hogy nincs két teljesen egyforma fordítás. Ha nem a forrásszövegből, hanem annak célnyelvi változataiból indulunk ki, izgalmas feladatnak bizonyul az eredeti szöveg üzenetének megfelejtése. (Ez a módszer emlékeztet az ún. közvetett fordításokból kiinduló műfordító technikájára.) Ehhez viszont a változatok tudatos összehasonlítása szükséges. Ennek illusztrálására kiválasztottam egy olyan szöveget, amelyet több évfolyam is lefordított. Itt most csak a címek fordításában megnyilvánuló sokféleség bemutatására kerülhet sor.

A nyelvi elemektől (pl. szórend, a földrajzi név mondatrész szerepe, lexikai bővítések, azonos ige más igekötővel szerepeltetése, történetet kifejező igék szinonimái) elvonatkoztatott *tartalmi mag* félreérthetetlenül kivehető a cím-változatokból, egyetlen szélsőségesen szabados, túlzottan egyéni fordítást és egy általános megfogalmazást kivéve (ez utóbbi teljesen nélkülözi az egyik földrajzi nevet). A két kirívó fordítás összehasonlítása a többi változattal, az eredeti cím körül némi bizonytalanság érzését kelti az olvasóban. Példaként álljon itt egymás alatt 23 cím, hogy a különbségek vizuálisan is jól érzékelhetőek legyenek.

1. Az izlandi „tüzes gleccser”, a Vatnajökull zajlása megkezdődött
2. Az izlandi Vatnajökull „tűzgleccser” zajlása megindult
3. Megindult a jégzajlás a Vatnajökull gleccseren
4. Megkezdődött a jégzajlás a Vatnajökull nevű izlandi „tűzgleccseren”
5. A Vatnajökull „jéghányó” működésbe lépett Izlandon
6. Megkezdődött az izlandi Vatnajökull tűzgleccser jégzajlása
7. Kitört az izlandi „tüzes gleccser”, a Vatnajökull
8. Megkezdődött az izlandi Vatnajökull jéghányó jégzajlása
9. Elkezdődött az izlandi Vatnajökull „tüzes gleccser” zajlása
10. Megindult az izlandi Vatnajökull „tűzgleccser” jégszakadása
11. Az izlandi Vatnajökull „izzó gleccser” működésbe lépett
12. Az izlandi Vatnajökull tűzgleccser jégszakadása elkezdődött
13. Megkezdődött az izlandi „tűzgleccser”, a Vatnajökull jégszakadása
14. Beindult az izlandi Vatnajökull „jéghányó”
15. Az izlandi Vatnajökull „tűzgleccser” összeomlása kezdetét vette
16. Megkezdődött a tűz szülte izlandi Vatnajökull gleccser zajlása
17. Tűzhevesen indult meg az izlandi Vatnajökull gleccser zajlása

18. Megkezdődött a Vatnajökull, az izlandi tűzgleccser zajlása
20. Megkezdődött az izlandi tűzgleccser, a Vatnajökull olvadása
21. Gleccser, tűzhányó, jégzajlás, áradás – zajlik az élet Izlandon
22. Egy izlandi vulkán kitörése jeges árvizet idézett elő
23. Megindult a jégzajlás a Vatnajökull nevű tüzes izlandi gleccseren

Az összehasonlításból levonható az a tanulság, hogy néha már a címek fordításakor is megnyilvánul az indokolatlan fordítói bőbeszédűség, sőt az átfogalmazás veszélye. Ez már túlnő az értelmező fordítás keretein, s nem a két nyelv közti strukturális különbségek vagy elkerülhetetlenül hosszabb magyar grammatikai megoldás szükségessége magyarázza, hanem a fordítói „kedv”, amelyet néha vissza kell fognunk, mert különben félrevezetjük az eredeti szöveg célnyelvi közönségét.

A példaként felhozott címek esetében találkozunk nem megfelelő szóválasztásokkal is, ami a témaismeret hiányosságára, a dokumentáció elmulasztására utal (pl. a gleccser összeomlása a 15. példában). Az óvatos, szöveghű megoldások ellentettjeként merész hangzású, találékony, egyéni neologizmus is felbukkan, mint például a „jéghányó” (8. példa).

Az azonos tartalom eltérő nyelvi kifejezőeszközeire példák a (1) történetet kifejező igei szinonimák, illetve azonos ige eltérő igekötőjű változatai: *megkezdődött/elkezdődött/kezdését vette, működésbe lépett, megindult/beindult*, (2) a földrajzi nevek mondatbeli szerepe, szórendi helye, pl. *izlandi Vatnajökull gleccser, Vatnajökull gleccser ... Izlandon*, (3) fordítói lelemények az eredeti cím idézőjelbe tett kifejezésére: *tüzes gleccser/tűzgleccser/ jéghányó/ vulkán okozta gleccser*.

E rövid címnek a fenti, három szempont szerint való csoportosítása variációs lehetőségekről, „szövegváltozatokról” tanúskodik, egy-egy részleges átfedéstől eltekintve.

Az említett huszonhárom fordítás teljes szövegére is érvényesek a címben kimutatható jelenségek. A hallgatói fordításokban nincsen egyetlen teljes átfedés sem a mondat szintjén, még a legegyszerűbb, egyértelmű mondatok esetében is lexikai, mondatépítési, szórendbeli változatokat láthatunk. Legfeljebb egyes mondatrészletek, jelzős szerkezetek, igék azonosak, de a mondatba építésük már eltér.

A példaként felhozott cím meglehetősen objektív információt hordoz, amely viszont stíláris színezettel jelenik meg a forrásnyelvi szövegben. A példa arra is illusztráció, hogy talán még a legegyszerűbb szakszövegekben is akadnak a fordító számára variálható stiluselemek. Nem véletlen, hogy műszaki, különösen gazdasági témájú szövegek fordításakor is találkozhatunk szabadabban alakítható szövegrészletekkel. A terminológia és a stílus egymásba ágyazottsága tekintetében talán a jogi szövegek engedik a legkevesebb szabadságot, kötött szintaktikai és terminológiai felépítettségükkel.

A fordítási óra egyik fő célkitűzése tehát a lényegileg jó, mégsem egyforma megoldások keresése, tudatos gyűjtése és összehasonlítása. Csak a gyakorlattal alakítható hallgatóink fordítói tudatossága, amely nem engedi meg, hogy össze tévesszék az interpretatív fordítási modellt az eredeti szöveg újrafogalmazásával,

és egy átfogalmazott forrásszöveg célnyelvbe ültetésével. A forrásszöveg alapján létrehozott, lehetséges célnyelvi szövegváltozatokhoz azonban nemcsak a megszokott fordítási feladatokkal juthatnak el a hallgatók.

2. Kísérleti gyakorlatok a fordítás és tolmácsolás határmezsgyéjén

A fordítási órán az írásban lefordított szövegek összehasonlításán túlmenően, időről időre nem tűnik érdektelennek a fordítás és tolmácsolás találkozási pontjaira visszavezethető gyakorlatok beiktatása sem. A jelen cikkben leírt fordítási gyakorlatok kísérleti jellegűek és nem egészen egy oktatási év tapasztalatait tükrözik. Egy 90 perces órából 15–30 percnyi időtartamnál több nem szánnható az ilyen „kísérő” gyakorlatokra, amelyeknek rövid távú rendeltetése elsősorban a reális időn belüli intenzív szellemi „edzés”, hosszú távon pedig az időre teljesítés, a munkaritmus növelése, a spontán fordítási, illetve fogalmazási készségek, az önkontroll és a memória fejlesztése. A kiválasztott gyakorló szövegek rövid újságcikkek, európai uniós kiadványok bekezdései, de önmagukban is összefüggő szövegszakaszai. Így lexikai szintjük feltételezetten ismert vagy követhető volt a kísérletben részt vevő hallgatók számára, akik a Budapesti Gazdaságtudományi és Műszaki Egyetemen működő Nemzetközi Fordítóképzés (DEIT) keretein belül végzik tanulmányaikat. A gyakorlatok során a hallgatók szellemi igénybevétele párhuzamos és egyenlő mértékű volt.

Az alábbiakban két gyakorlatról lesz szó, amelyek folyamatukat tekintve egyaránt közel állnak a tolmácsoláshoz és fordításhoz, a leírt szövegprodukciónak tekintve pedig inkább a fordításhoz állnak közel:

- (1) Páros tolmácsolás: írott forrásnyelvi szöveg szimultán célnyelvi szóbeli tolmácsolása, párban,
- (2) Emlékezetből való fordítás: forrásnyelvi szöveg memóriából történő lefordítása.

A gyakorlatok részletesebb ismertetése előtt néhány idevágó elméleti megállapítást szeretnék felidézni, amely bátorítást adhat a fordítást oktató tanárnak, hogy néha kilépjen a fordítási óra szigorúan vett kereteiből.

2.1. Elméleti háttér

A tolmácsolást szóbeli fordításnak tekintő kutatási irányzatok továbbélését vélhetjük felfedezni abban a tényben, hogy több külföldi nagy fordítóképzőben (például Párizsban az ESIT, ISIT, a Grazban működő Fordító-és Tolmácsoló Intézet, a Bruxelles-i ILMH) külön tantárgyként oktatják a blattoló fordítás technikáit.

A fordítást és tolmácsolást, mint egyazon folyamat két aspektusát tükrözi az orosz terminológia, amely szinte összemosza a kettőt: a *perevod* (fordítás) ter-

minust használja mindkettőre, és ha meg akarja különböztetni őket, akkor jelzős szerkezetet használ: *usztnij perevod* (szóbeli fordítás) és *piszmennij perevod* (írásbeli fordítás). Ehhez hasonlatos a francia *traduction* (fordítás) és *traduction oral*, (szóbeli fordítás), sőt *traduction simultanée* (szimultán fordítás) kifejezés. A fordítás és a tolmácsolás, mint szóbeli fordítás fogalma mellett a *traduction à vue* vagy az angolban a *sight translation* terminus tartalmilag más műveletsorra, a blattoló fordításra utal. A német terminológia tűnik e téren a leggazdagabbnak, ahol a fordítás és tolmácsolás egymás szinonimáiként szerepel az írott szövegből kiinduló tolmácsolási/szóbeli fordítási gyakorlatok megjelölésére. Translation vom Blatt, Vom-Blatt-Übersetzen, Blatt-Übersetzen, Blatt-Dolmetschen, Spontanübersetzen.

Otto Kade (1968) a tolmácsolást olyan translációnak tartja, amely a forrásnyelvi szöveget egyszeri előadás után csak feltételezeten kontrollálható és az idő hiánya miatt alig korrigálható célnyelvi szöveggé alakítja (Kade 1968: 35). Franz Pöchhacker meghatározása közelebb visz annak megértéséhez, miért tekinthetjük határesetnek az írott szöveg szimultán tolmácsolását fordítás és tolmácsolás között. „A blattoló tolmácsolás (Vom Blatt Dolmetschen) kivételt képez a tolmácsolás műfaján belül, mert a kiindulási szöveg nem szóbeli elhangzás útján, hanem írásos formában jelenik meg” (Pöchhacker 1997: 219). (Ennek ellentétéként foghatjuk fel a szóban elhangzó kiindulási szöveg reális idő alatti írásban történő megalkotását célnyelven.) Herbert Kaiser felfogásában alapvetően alig van különbség a fordító és a tolmács feladata között, mindkettőnek olyan üzenetet kell közvetítenie saját közönsége felé, amelyet egy harmadik személy mondott vagy írt, és olyan módon, hogy az üzenetet megértsék (Kaiser 1975: 103).

Lényegében ezt a gondolatot találjuk továbbfejlesztve Seleskovitch és Lederer *Interpréter pour traduire* c. könyvében is (1986). A jellegénél fogva szóbeli tolmácsolás és az írásbeliségre épülő fordítás két, különböző kifejezési módot képvisel. Azonban mindkettő funkciója üzenetek közvetítése. Emiatt lehetséges az, hogy az elmélet pusztán a kifejezési formákban keresi a különbséget. Mindkettő, a fordítás és a tolmácsolás, a kognitív értelem megragadására törekszik, és elszakad a forrásnyelvi kifejezőeszközök kötöttségeitől. A kognitív kontextus információk dinamikus összessége, amely a hallgató számára a diskurzus, az olvasó számára az olvasás során bontakozik ki (Lederer 1981: 189). Az más kérdés, hogy – mint ezt nem egyszer gyakorló tolmácsok is alátámasztják, – a tolmácsnak nincsen ideje, hogy a legmegfelelőbb szinonimák között válogasson, míg a fordító, miután megragadta a kognitív értelmet, több lehetőség közül választhatja ki azt, amelyiket végsőként rögzít fordításában.

Daniel Gile „simultaneous interpretation with texts” – nek nevezi azt a helyzetet, amikor a tolmácsnak rendelkezésére áll az írott szöveg is, és a figyelem megoszlik az elhangzó beszéd szövege és az írott szöveg között (Gile 1995: 200–206). Colette Laplace (1998) a fő különbséget fordítás és tolmácsolás között abban látja, hogy a tolmácsnak az elhangzó szöveget azonnali megértés után kell a célnyelven megfogalmaznia. Ugyanakkor ő is említi a Gile-nél leírt tolmácsolási módot, amikor a tolmács a beszédet megelőzően, – néha napok-

kal előbb – tanulmányozhatja az írásos anyagot, s így több gondolkodási idővel rendelkezik (Laplace 1998: 80).

A szimultán tolmács apránként, a beszéd alakulásának folyamatában alkotja meg saját célnyelvi szövegét anélkül, hogy ismerné annak végét (Lederer 1981: 20). Némi módosítással ugyanezt mondhatjuk el abban az esetben, amikor írott szöveg szóbeli, spontán célnyelvi megfogalmazása történik. Ahogy a tolmács néha a diskurzus egészének ismerete hiányában mondatszintű fordításra, „*traduction textuelle*”-re (Lederer 1981: 189) kényszerül, úgy az írott szöveg szóbeli tolmácsolója is. S ennek ellenkezője is megtörténhet mindkét esetben, azaz működnie kell a tolmács-fordító előrevetítő, illetve esetlegesen információ-többletet hozzáadó képességének.

Írott szöveg szimultán fordításakor is szükség van erre az előrevetítő képességre, a spontán fogalmazó készségre és a fegyelmezett koncentrációra, mégis a Gile-nél „*interpretation with texts*” elnevezésű szellemi erőfeszítés az írott szöveg azonnali célnyelvi szóbeli fordítása esetében természetesen másként valósul meg. Ott a tolmács számára a kiindulási pont hangzó beszéd, itt pedig írott, a fordítótól függően szubvokalizált szöveg. A fordító- és tolmácsképzésben, annak különösen kezdeti szakaszában a szövegtolmácsolási gyakorlatokat elengedhetetlennek véli Vermeer (1991).

A fordításra is alkalmazhatjuk a következő megállapítás lényegét: „A tolmácsolási készségek elsajátításához a tolmácsolás folyamatáról szóló elméletek ismerete nem olyan releváns, mint az egész folyamat részalkotó elemeinek implicit gyakorlása” (Daro 1977:623-628). A fordítási óra töredék idejében időnként alkalmazott szimultán szövegtolmácsolási vagy az emlékezetből fordítási gyakorlatot is egy ilyen részelemként, készségfejlesztő láncszemként kell kezelnünk.

2.2. Páros tolmácsolás

A gyakorlat lényege az, hogy egymással párhuzamosan két hallgatóból álló kiscsoportok ugyanannak a bekezdésnyi forrásnyelvi, jelen esetben francia, szövegnek (A-szöveg) alapján három szöveget hoznak létre, egy blattolt célnyelvi változatot (B-szöveg), egy írásban lefordított célnyelvi változatot (C-szöveg), és egy forrásnyelvre visszafordított változatot (A'-szöveg).

A gyakorlat két lépésből áll.

Első lépés: Az 1. sz. hallgató a rendelkezésére álló rövid forrásnyelvi szöveget a célnyelven blattolja *diktálási tempóban*. A 2. sz. hallgató írásban rögzíti a hallott célnyelvi szöveget. Külön meg kell jegyeznünk, hogy a 2. sz. hallgató nem láthatja a forrásnyelvi szöveget. A szöveg írásbeli rögzítése ugyanazt a funkciót tölti be, mint a szimultán tolmácsolási szövegek magnóra vétele későbbi elemzés céljából (Lederer 1981).

Második lépés: Párhuzamos fordítási gyakorlat, amelynek során az 1. sz. hallgató írásban lefordítja az előbb blattolt forrásnyelvi szöveget, de a fordítás so-

rán saját blattolt szövegét nem használhatja fel. Ezalatt a 2. sz. hallgató a leírt blattolt magyar szöveget visszafordítja a forrásnyelvre. A létrehozott szövegeket betűjelekkel látják el a hallgatók, a fentiekben jelzett módon.

- A szöveg = forrásnyelvi szöveg,
- B szöveg = blattolt célnyelvi szöveg,
- C szöveg = írásban lefordított célnyelvi szöveg
- A' szöveg = visszafordított szöveg.

A gyakorlat eredményeként adott időre az órán azonos idő alatt három szöveg születik meg csoportonként, összesen maximum 30 perc alatt, a szöveg hosszúságától függően.

A gyakorlatot két fő aspektusból vizsgálhatjuk. A folyamat során megnyilvánuló erőfeszítésekből adódó szellemi igénybevétel, vagyis a mozgósított készségek, illetve a létrehozott szövegprodukciónak jellemzőinek szempontjából.

Az 1. sz. hallgató igénybevétele: a figyelemösszpontosítás, a lényeg megragadásának gyors képessége, látásszélesség növelése, vagyis a vizuális készség, spontaneitás, beszédképzés az azonnali célnyelvre fordítás közvetítésére.

A 2. sz. hallgatóra jellemző igénybevétel: gyors jegyzetelés, rövidítések, jelek alkalmazása, gondolatok követése, a beszéd megértése, figyelem, szükség esetén (a kimaradt részletek) rövid távú memóriában rögzítése.

A forrásnyelvi szöveget célnyelven felolvasó hallgató esetében az olvasási művelettel szimultán célnyelvi szövegalkotás játszódik le. Ez történhet a forrásnyelvi szöveg szubvokalizálásával és az olvasással párhuzamosan, vagy egy-egy részlet gyors átfutásával és a regresszió ideje alatt megalkotott magyar szöveggel, stb. Ez lényegében blattolási feladat, amelynek elvitathatatlan jelentősége van a szinkrontolmácsolás előkészítésében. Abban különbözik az írott nyelvi szöveget beszélt nyelvvé alakításától (Láng 2002: 169), hogy itt a felolvasó hallgató gyakorlatilag szóbeli fordítást nyújt, vagyis úgy kell blattolnia, mintha saját, leírt fordítását olvasná fel.

A további cél az, hogy a 2. sz. hallgató számára egy idő után már a diktált szöveg leírása helyett a jegyzetelés legyen a feladat, és így a gyakorlat írásban rögzített konzekutív tolmácsolássá alakuljon. Ha tehát a diktálás fokozatosan átalakul konzekutív tolmácsolási feladattá, a blattolt szöveget egyénileg kialakított jegyzetelési technikájával rögzíti a hallgató, s ezt követően fordítja vissza franciára.

A gyakorlat célja és egyúttal eredménye is több irányban összehasonlítható szövegek létrehozása. (1) Egy nyelven belüli szövegpárok: az eredeti franciához képest módosult és visszafordítás révén megalkotott A' szöveg, illetve az írásban rögzített blattolt magyar és a lefordított magyar szöveg. (2) Két nyelven belüli szövegpárok: az eredeti francia és a blattolt fordítás, az eredeti szöveg és

annak írásban lefordított változata, a blattolt magyar szöveg és a franciára visszafordított szöveg.

Optimális esetben egy 12 főből álló hallgatói csoport hat blattolt, hat „visszafordított” és hat írásbeli fordítást alkot az óra keretein belül. A szövegprodukciónkat egy-egy hallgatói páron belül azért érdekesebb összehasonlítani, mint az egész csoport szintjén, mert így a fordítás folyamatáról lemérhetően kapunk információt. Egyazon hallgató blattolt és pár perccel később lefordított szövege közt az összefüggés a spontán első és az átgondoltabb második fordítási variációé. A célnyelven szinkron felolvasott szöveg és egyazon hallgató által elkészített írásbeli fordítások egybevetése során tapasztalható tendenciózus jelenség a szószámban nyilvánul meg. Tetszőlegesen kiválasztott négy kiscsoport szövegprodukciónak szószámát mutatja az alábbi táblázat. A szövegek egymáshoz viszonyított szószáma kapcsán meg kell jegyeznünk Klaudy Kinga megállapítását, mely szerint „a kérdést nem úgy kell feltennünk, hogy a fordítások mindig hosszabbak-e, mint az eredetiek, mert ha a hosszúságot a szószám alapján mérjük, akkor például az angolból magyarra fordítás esetén a fordítás valószínűleg kevesebb szóból fog állni, míg a magyarról angolra fordítás esetén a fordítás több szóból fog állni, mint az eredeti” (Klaudy 1999: 17–18).

Ez a franciára is érvényes. A szószámot egybevetve azt tapasztaljuk, hogy a blattolt szöveg minden esetben, ha csak néhány szóval is, de hosszabb, mint ugyanannak a hallgatónak az írásban fordított szövege. A viszonylagos „bőbeszédűség” a blattolás során arra utal, hogy a fordító első találkozása a szöveggel nagyobb explicitálási igényt hordoz magában, mint a második. Amint az 1. táblázatból látható, mind a blattolt, mind az írásbeli fordítás céljából készült szöveg rövidebb, mint az eredeti francia, a visszafordítás során pedig a „derivált” francia szövegek általánosságban rövidebbek, mint az eredeti.

1. táblázat

A szószám változása a blattolásban, az írásbeli fordításban és a visszafordításban

(A-szöveg, azaz eredeti francia szöveg = 113 szó)

	B-szöveg blattolt magyar szöveg	C-szöveg írásban fordított magyar szöveg	A'-szöveg visszafordított francia szöveg
1. csoport	81 szó	74 szó	112 szó
2. csoport	87 szó	81 szó	116 szó
3. csoport	80 szó	76 szó	106 szó
4. csoport	79 szó	73 szó	92 szó

A blattolt és a visszafordított szöveg önkontrollként működik, a fordítói felelősség nem sikkadhat el. A félreértések, pontatlanságok vagy fókuszeltolódások mindig tisztán visszavezethetők vagy a blattolt szövegre, vagy a visszafordítás során ejtett nyelvi hibákra.

Általában elmondható, hogy a spontán fordítás és a második fordítás között nincsen alapvető eltérés, az eredeti szöveg információs tartalmát tekintve a lényeg átkerül mind a blattolási, mind az írásbeli fordítási folyamat révén a célnyelvbe. A megfogalmazás minőségében találunk különbségeket és a fordító számára e minőségi árnyalatokból egy érdekes tanulság vonható le. A két szövegváltozat vizsgálata egyáltalán nem vezet automatikusan arra a következtetésre, hogy az írásos fordítás a megfelelőbb minden tekintetben. A legtöbb esetben mindkét fordításban van jól használható megoldás, s nem mindenben sikeres a második, javított, tudatosabb fordítás, sőt sokszor a blattolt szövegben találóbb, gördülékenyebb, természetesebb megoldásokkal él a fordító. Miután a hallgatóknak nem áll rendelkezésükre saját blattolt szövegük, csakis emlékezetből tudják felidézni spontán megfogalmazásaikat, így részben intuícioikra is hallgatva fordítják le írásban a szóban spontánul fordított szöveget. A fordítási stratégiák kialakításához nem haszontalan felismerés, hogy az első, spontán fordítás és ugyanannak a szövegnek tudatosan átgondolt fordítása során önkontrollal, felismerő készséggel, önkeltorálással és arányérzővel kell kezelnünk a fordítási folyamat lépcsőit.

Az alábbiakban egy-egy példán mutatjuk be, miként tér el a leírt fordítás (C-szöveg) a blattolt szövegtől (B-szöveg).

- (a) A C-szövegben a fordító lexikai cserével korrigál egy félreértésre okot adó szóválasztást. Például: B-szöveg: *Ausztria először kérte ...*; C-szöveg: *Ausztria elsőként kérte ...*
- (b) A B-szöveg szóhasználatát a kontextusnak, a regiszternek megfelelőbb szóra váltja át a fordító. B-szöveg: *csatlakozás igény*; C-szöveg: *csatlakozási szándék*.
- (c) A B-szöveg magyar szóhasználatát idegen szóval cseréli fel, amit valószínűleg a hivatalos nyelvezet megőrzésének igénye vezet, pedig a magyar szó is helytálló lenne: B-szöveg: *újjászervezés*; C-szöveg: *reorganizáció*.
- (d) A B-szöveg fakultatív explicitációját (vö. Klaudy 1999) implicit alak váltja fel a C-szövegben. B-szöveg: *Úgy fogadták, mint egy kihívást*; C-szöveg: *kihívásként fogadták*.
- (e) Ritkábban, de ennek az ellenkezője is előfordul, vagyis implicit alakot explicit vált fel a „C”-szövegben, s az utószó+főnév szerkezetet mellékmondatokkal feje ki a fordító: B-szöveg: *Ausztria hivatalos csatlakozás nélkül...*; C-szöveg: *Ausztria anélkül, hogy csatlakozna...*

A lexikai eredetű módosulások mellett gyakoriak a grammatikai változások, amelyek leginkább az igeidők használatát, a szöveg üzenetét nem befolyásoló, a két nyelv különbségeiből eredő szófajváltásokat, illetve a szórendváltásokat érintik. A B-szövegben előforduló szókihagyások egy része a C-szövegben is fennmarad, míg néhány korábbi kihagyást pótol a C szöveg.

A visszafordítás útján létrehozott francia szövegek és a forrásnyelvi szöveg összehasonlítása tendenciaszerűen mutatja a forrásszövegénél kisebb szószámot. Ez elsősorban a két nyelv közti strukturális különbségekből vezethető le.

Információs szinten a visszafordítások közvetítik az eredeti szöveg tartalmát. Csupán egyes részletekben fedezhetünk fel szemantikai fókuszeltolódásokat.

A fordítás és tolmácsolás határán mozgó szövegtolmácsolási páros fordítási gyakorlat intenzív szellemi tevékenység, mozgósítja a kognitív ismereteket, az aktív nyelvhasználatot, közvetlenül érzékelteti a fordítói felelősségérzetet, hosszú távon hozzájárulhat a munkaritmus növekedéséhez, s összességében a fordítói stratégiát alakító fontos láncszem.

2.3. Az emlékezetből való fordítás

Az emlékezés és felejtés mechanizmusainak kutatása az orvostudomány, a neuropszichológia területéről a nyelvtudományba is bekerült. Az ókori filozófia metaforákban fejezte ki a memóriát. Emlékképeink nyomait agyunkban egy *viasztáblához* hasonlította, a felejtésnek ellenálló gondolataink egy *padlásba* zárva várják, hogy előhívjuk őket, s emlékeink állandóan mozgásban vannak egy *galambházban*. A mi esetünkre lefordítva, amire visszaemlékszünk egy halott vagy olvasott szövegből, az a viasztáblába vésődött nyomoknak, a hosszú távú memóriánkban tárolt kognitív ismereteink a padlásnak feleltethetőek meg.

A konzekutív tolmácsolás területén elért kutatási eredményeit Seleskovitch (1986) a szimultán tolmácsolási módra is átemelte. Egyik alaptézise az, hogy a kognitív memória hosszabban tartja meg az emlékeket, elvonatkoztatva a nyelvi jelektől. Erre építve elméleti síkon is megalapozottnak tűnik az emlékezetből való fordítás kipróbálása. A memória és a konferenciatolmácsolás kapcsolatáról Daro (1977) összefoglaló tanulmánya és az általa közölt szakirodalom ad áttekintést.

A memóriából való fordítást az interpretatív fordítási modell gyakorlati megvalósításának egyik lehetséges módszereként kezeli Déjean Le Féal (1993). Úgy véli, hogy a forrásnyelvi szöveg emlékezetből való lefordítása (két-háromszori elolvasás után) azt a célt szolgálja, hogy a fordító szakadjon el a szavak szintjétől. Szöveg nélkül ugyanis a fordító a saját szövegelemzésére koncentrál, és a szöveg vizuális képe nem köti meg a képzeletét. A szöveg segítségül hívása megakadályozhatja a deverbilizációt, amely csak akkor sikeres, ha a célnyelven mozgósítani tudjuk az adekvát megfelelőket. Így a figyelem elmozdul a forrásnyelvi szövegtől a célnyelvi felé. A memóriából való fordítás fejleszti azt a képességet, amellyel bármely üzenetet a célnyelv eszköztárának függvényében tudunk kifejezni (Déjean Le Féal 1993). Ennek alapján a fordítási órákon bekezdésnyi szövegek memóriából való fordítása tulajdonképpen írott szöveg csendes (szubvokalizált) konzekutív írásbeli tolmácsolásának tekinthető.

A gyakorlat több lépcsős szellemi erőfeszítést, párhuzamos gondolkodást igényel. Már az olvasás során némiképpen meg kell születnie a célnyelvi szövegnek, mint ahogy a szöveg emlékezetből való fordítása során óhatatlan a forrásnyelvi szöveg felidézése. A szöveg emlékezetből való felidézése időben körülhatárolt, az elolvasással együtt kb. 10 perc alatt történik. Ez az időbeli behatá-

roltság intenzív figyelmet követel. A feladat a célnyelvi megfogalmazás, a lényegi információk visszaadásával.

A stressz kiiktatása céljából a memóriából fordított szövegek az órai gyakorlatban mindig jelígesek. Az emlékezetből való fordítás előzetes közös döntés szerint jegyzeteléssel vagy jegyzetelés nélkül készül. A jegyzeteléseken lemérhető az adott hallgató gondolatmenete. A legváltozatosabb jegyzetelési technikával találkozhatunk, kezdve a mondatonként kigyűjtött kulcsszavak lineáris egymás alá írásától a konszekutív tolmácsoláshoz használt rövidítésekkel, jelekkel, szövegtagolással. Egy dolog azonban egységes. Az összes jegyzet döntő többségében forrásnyelven készül, és ezekből a forrásnyelvi jegyzetekből építi fel a hallgató a saját célnyelvi variánsát.

Gyakorlatunkban nem elégedtünk meg az emlékezetből való fordítás órai kipróbálásával. Az összehasonlítás igénye itt abban jutott érvényre, hogy az órán memóriából fordított szöveget otthoni körülmények között is lefordították a hallgatók, majd eredeti kódjeleikkel ellátva adták be. A fő különbségek a két szöveg között, vagyis az órán emlékezetből lefordított, majd időbeli csúsztatással, otthoni környezetben, szöveggel együtt lefordított változat között az alábbiakban összegezhetők:

(a) A memóriából fordított szövegek rövidebbek (2. táblázat), érvényesül az „időszűke élmény,” ami sokszor a tolmácsot tömörítésre, a szövegelemek sűrítésére kényszeríti. De természetesen előadódik az emlékezet részleges kihagyása is.

2. táblázat

A szószám változása az emlékezetből való fordításban és a szövegalapú fordításban

(A-szöveg, azaz eredeti francia szöveg = 146 szó)

A hallgatók sorszáma	Emlékezetből való fordítás	Szövegalapú fordítás
1. sz. hallgató	100 szó	108 szó
2. sz. hallgató	116 szó	125 szó
3. sz. hallgató	99 szó	109 szó
4. sz. hallgató	113 szó	122 szó
5. sz. hallgató	85 szó	109 szó

(b) A másik döntő különbség abban mérhető le, – és ez szintén a tolmácsoláshoz teszi hasonlatossá az emlékezetből létrehozott fordítási szöveget, – hogy az információk sorrendje felcserélődik. A memóriából fordított szövegekben előfordul, hogy az eredeti szöveg első és utolsó mondata egymással helyet cserél.

(c) Ugyanakkor megfigyelhető, hogy gyakran spontánabb, szabadabb a megfogalmazás, mint az esetlegesen szótárfelhasználással készült otthoni fordításban. Példaként egyetlen mondat kétféle fordítását idézem ugyanattól a hallgatótól. Az első a memóriából, a második a szöveggel együtt, némi idő elteltével készült.

- (1) A 90-es évek elején bekövetkezett kelet-európai változások azonban rádőbbsentették Svédországot, hogy az EK-tagság nem összeférhetetlen el nem kötelezettségi politikájával.
- (2) Csak a 90-es évek elején Kelet-Európában bekövetkező változások tudták fokozatosan meggyőzni Svédországot arról, hogy a teljes jogú uniós csatlakozás nem áll ellentétben az el nem kötelezett politikával.

Egyes, az értelmet és a tartalmi lényegét nem befolyásoló részletek ugyan kimaradtak az emlékezetből való fordításból, a stílus azonban gördülékenyebb, mint a későbbi, az eredeti szöveg jelenlétében készült fordításé.

(d) Gyakran előfordul szóismétlés a memóriából való fordításokban, míg a másodszori fordításokban e szóismétlések eltűnnek, szemantikailag árnyaltabb megoldások váltják fel őket.

(e) A memóriából fordított szövegek kisebb szószámát indokolhatják mondatösszevonások, az információk átcsoportosítása, tömörítése is.

E gyakorlat típus a tolmácsolás irányába mutat, de fordítástechnikai szempontból is lényeges. A szöveg lényegére koncentráció, az egy mondatos összefoglalások technikájának alakítása, majd a szöveg e lényegi magva köré a tartalom célnyelvi felépítése, a jegyzetelési fázis fokozatos elhagyásával a szöveg felidézése edzi a memóriát.

3. Konklúzió kérdőívvel

Az itt röviden felvázolt **kísérleti gyakorlatok** a fordítás és tolmácsolás folyamatának egészéhez képest részelemek. Az első gyakorlatot (blattolás) a szimultán tolmácsolás, a másodikat (memóriából való fordítás) a konsekutív tolmácsolási mód fordításpedagógiai változataiként is felfoghatjuk. A szövegprodukciónak megelőző lépések magukon a szövegeken is tükröződnek. Az első gyakorlat során tetten érhető az előrevetítő képesség, a második gyakorlat során a sűrítés és az információk sorrendjének felcserélése. Célkitűzésünk a gondolkodás, a gyors célnyelvi megfogalmazási képesség, a szavak szintjétől való elszakadni tudás, a memória fejlesztése, s végezetül a fordításoktatási gyakorlatok skálájának bővítése. Abból a **hipotézisből** indultam ki, hogy a megfelelő órai arányok megőrzése mellett ilyen, vagy hasonló típusú gyakorlatokkal fejleszthetjük mind a fordításhoz, mind pedig a tolmácsoláshoz szükséges készségeket.

Ezt a kiindulási hipotézist teljes mértékben igazolták a hallgatók számára általam készített **kérdőívben** szereplő kérdésekre adott válaszok. Két, fő kérdéscsoportba sorolhatók a kérdőívben feltett kérdések: (1) a gyakorlatok hasznossága, (2) az egyes gyakorlatok során alkalmazott egyéni technikák, eljárások.

A konklúzióban itt most csak az első pontba tartozó észrevételeket összegzem röviden, hiszen a második kérdéskör tárgyalása tulajdonképpen már egy újabb eszmefuttatás tárgyát képezné. A 14 kérdésből álló kérdőív konklúzióknak szempontjából felidézendő első három kérdése így hangzott: (1) Hasznosnak ítéli-e az ún. „páros szövegtolmácsolási” és a „memóriából fordítási” gyakor-

latot? (2) Kevesellte, sokallta vagy épp jónak tartotta e gyakorlatok gyakoriságát? (3) Melyik gyakorlatot tartja hasznosabbnak? Miért?

Az ívet kitöltő hallgatók a gyakorlatok hasznosságát illetően egyöntetűen pozitívan nyilatkoztak: „igen”, „nagyon” és a „rendkívül hasznos” válaszok születtek. A második kérdésre a hallgatók döntő többsége azt válaszolta, hogy sokkal gyakrabban szeretne az órán ilyen gyakorlatokat. A két gyakorlat hasznossági fokát illetően megoszlottak a vélemények. Tükrözték a szubjektív igényeket. Két hallgató egymást kiegészítőnek, tehát azonos fontosságúnak vélte a gyakorlatokat, két hallgató a memóriából való fordítást azért helyezte a másik gyakorlat elé, mert nagyobb szellemi erőfeszítésre kényszerül, hárman pedig a páros gyakorlatot tették az első helyre, mert ez véleményük szerint összetettebb, nehezebb, egyszerre több képességet mozgósít, együttműködést követel és a párok között „versenyhelyzetet”, ezáltal erős motivációt teremt. Ezek a hallgatói válaszok megerősítést adnak abban, hogy a fordítás és tolmácsolás határáon mozgó kísérletezéseknek is helye van a fordítók képzésében.

Irodalom

- Daro, V. 1977. Experimental studies on memory in conference interpretation. *Meta* XLII.: 4. 623–628.
- Déjean le Féal, C. 1993. Pédagogie raisonnée de la traduction. *Meta* XXXVIII.: 2. 166.
- Gile, D. 1995. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. Amsterdam: Benjamins. 20–206.
- Kade, O. 1968. *Zufall und Gesetzmässigkeit in der Übersetzung*. Leipzig: VEB Verlag.
- Kaiser, H. 1975. The faithful translation: Some hints on the teaching of translation technique. *Interculture*. Wien: Braumüller. 103–111.
- Klaudy K. 1996. Back-Translation as a Tool ... In: Klaudy, K., Lambert, J., Sohár A. (eds.) *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica 99–114.
- Klaudy K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány*. I. évf. 2. szám. 5–22.
- Láng Zs. 2002. *Tolmácsolás felsőfokon*. Budapest: Scholastica.
- Laplace, C. 1998. Compréhension et contexte: *Quelle formation pour le traducteur de l'an 2000 Actes du Colloque International tenu à l'ESIT les 6,7, et 8 juin 1996*. Paris: Didier Érudition. 80.
- Lederer, M. 1981. *La traduction simultanée*. Paris: Minard.
- Pöchhacker, F. 1997 (Vom-) Blatt-Übersetzen und (-)Dolmetschen. N.Grbic/M.Wolf (Hrsg.) *Text-Kultur-Kommunikation. Translation als Forschungsaufgabe*. Tübingen: Stauffenburg.
- Seleskovitch, D., Lederer, M. 1986. *Interpréter pour traduire*. 1986. Paris: Didier Érudition.
- Vermeer, H.J. 1991. Der Übersetzer als Dolmetscher. Eine pedagogische Überlegung. *La liberté en traduction. Actes du Colloque International tenu à l'ESIT les 7,8 et 9 juin 1990*. Paris: Didier Érudition.